Zbirka odločb sodne prakse

SKLEPNI PREDLOGI GENERALNE PRAVOBRANILKE
LAILE MEDINA,
predstavljeni 28. aprila 2022 [1]

Zadeva C-344/20

LF
proti
SCRL

(Predlog za sprejetje predhodne odločbe, ki ga je vložilo Tribunal du travail francophone de Bruxelles (delovno sodišče za postopke v francoščini v Bruslju, Belgija))

„Predhodno odločanje – Socialna politika – Direktiva 2000/78/ES – Enako obravnavanje pri zaposlovanju in delu – Diskriminacija zaradi vere ali prepričanja – Notranje pravilo zasebnega podjetja o nevtralnosti – Prepoved nošenja kakršnih koli vidnih političnih, filozofskih ali verskih znakov na delovnem mestu – Verske zapovedi glede oblačenja – Člen 8 – Določbe nacionalnega prava, ki so ugodnejše za varovanje načela enakega obravnavanja – Polje proste presoje držav članic – Vera in versko prepričanje kot samostojen razlog za diskriminacijo“

I. Uvod

1. Ta predlog za sprejetje predhodne odločbe se neposredno navezuje na sodbe Sodišča v zadevah G4S Secure Solution [2], Bougnaoui in ADDH [3] ter WABE [4], ki se nanašajo na diskriminacijo zaradi vere ali prepričanja v smislu Direktive 2000/78 [5]. Vložen je bil v okviru spora med LF in SCRL, do katerega je prišlo, ker spontana prijava kandidatke za opravljanje pripravništva ni bila obravnavana, saj kandidatka ni želela spoštovati notranjega pravila o nevtralnosti, ki velja za delavce podjetja. V skladu s tem pravilom je bilo na delovnem mestu prepovedano izražanje kakršnega koli verskega, filozofskega ali političnega prepričanja, zlasti z oblačili. [6]

2. Sodišče je v obravnavani zadevi pozvano k ponovni obravnavi vprašanja, ali je zaposlenim v zasebnem podjetju, vključno s pripravniki, mogoče prepovedati, da na delovnem mestu upoštevajo verske zapovedi glede nošenja določenih oblačil. Prav tako je pozvano, naj preuči polje proste presoje, ki ga imajo države članice na podlagi člena 8 Direktive 2000/78 v zvezi s sprejemanjem določb, ki so z vidika varovanja načela enakega obravnavanja ugodnejše od

[1] Jezik izvirnika: angleščina.

[2] Sodba z dne 14. marca 2017, G4S Secure Solutions (C-157/15, EU:C:2017:203, v nadaljevanju: sodba G4S Secure Solutions).

[3] Sodba z dne 14. marca 2017, Bougnaoui in ADDH (C-188/15, EU:C:2017:204).

[4] Sodba z dne 15. julija 2021, WABE in MH Müller Handel (C-804/18 in C-341/19, EU:C:2021:594, v nadaljevanju: sodba WABE).

[5] Direktiva Sveta 2000/78/ES z dne 27. novembra 2000 o splošnih okvirih enakega obravnavanja pri zaposlovanju in delu (UL, posebna izdaja v slovenščini, poglavje 5, zvezek 4, str. 79).

[6] V teh sklepnih predlogih bom za tovrstno pravilo uporabljala izraz „notranje pravilo o nevtralnosti“.

določb iz te direktive, zlasti če te nacionalne določbe predvidevajo, da vera in versko prepričanje pomenita samostojen razlog za diskriminacijo. V teh sklepnih predlogih se bom v skladu z zahtevo Sodišča omejila na zadnjenavedeno vprašanje.

II. Pravni okvir

A. Pravo Evropske unije

3. Direktiva 2000/78 določa splošni okvir za uresničevanje enakega obravnavanja pri zaposlovanju in delu. Namenjena je boju proti diskriminaciji „zaradi vere ali prepričanja, hendikepiranosti, starosti ali spolne usmerjenosti pri zaposlovanju in delu, zato da bi v državah članicah uresničevali načelo enakega obravnavanja“. [7]

4. V Direktivi 2000/78 „načelo enakega obravnavanja“ pomeni, da ne obstaja nikakršna neposredna ali posredna diskriminacija zaradi katerega od razlogov iz člena 1 te direktive. [8]

5. Natančneje, šteje se, da gre za neposredno diskriminacijo, kadar je, je bila ali bi bila oseba obravnavana manj ugodno kakor neka druga v primerljivem položaju zaradi katerega od teh razlogov. [9] Nasprotno pa se šteje, da gre za posredno diskriminacijo, kadar je zaradi kakšne navidez nevtralne določbe, merila ali prakse neka oseba določene vere ali prepričanja, ki ima določen hendikep ali je določene starosti ali spolne usmerjenosti, v primerjavi z drugimi v slabšem položaju, [10] razen če tako določbo, merilo ali prakso objektivno upravičuje legitimni cilj in je način uresničevanja tega cilja primeren in nujen. [11]

6. Direktiva 2000/78 ne vpliva na ukrepe, izhajajoče iz nacionalne zakonodaje, ki so v demokratični družbi nujni zaradi javne varnosti, vzdrževanja javnega reda in preprečevanja kaznivih dejanj, za zaščito zdravja ter varstvo pravic in svoboščin drugih. [12]

7. Države članice lahko tudi določijo, da različno obravnavanje, ki temelji na neki značilnosti v zvezi s katerim od razlogov, določenih v Direktivi 2000/78, ne pomeni diskriminacije, če zaradi narave določene poklicne dejavnosti ali zaradi konteksta, v katerem se izvaja, takšna značilnost predstavlja bistveno in odločilno zahtevo za neki poklic, pod pogojem, da je cilj legitimen in zahteva sorazmerna. [13]

8. Nazadnje, v obravnavani zadevi je treba upoštevati, da je v uvodni izjavi 28 Direktive 2000/78 navedeno, da ta direktiva določa le minimalne zahteve, kar daje državam članicam možnost, da uvedejo ali obdržijo ugodnejše določbe. Izvajanje Direktive 2000/78 ne bi smelo služiti za utemeljevanje morebitnega nazadovanja glede na sedanji položaj v posameznih državah članicah. Poleg tega člen 8(1) Direktive 2000/78, naslovljen „Minimalne zahteve“, določa, da lahko države članice uvedejo ali ohranijo določbe, ki so za varovanje načela enakega obravnavanja ugodnejše

7 Člen 1 Direktive 2000/78.

8 Člen 2(1) Direktive 2000/78.

9 Člen 2(2)(a) Direktive 2000/78.

10 Člen 2(2)(b) Direktive 2000/78.

11 Člen 2(2)(b)(i) Direktive 2000/78.

12 Člen 2(5) Direktive 2000/78.

13 Člen 4(1) Direktive 2000/78. Podobno pravilo se uporablja za poklicno delo v cerkvah in drugih javnih ali zasebnih organizacijah, katerih etika temelji na veri ali prepričanju. Glej v zvezi s tem člen 4(2) Direktive 2000/78.

od določb te direktive. Člen 8(2) Direktive 2000/78 določa tudi, da izvajanje te direktive ne more biti pod nobenimi pogoji podlaga za znižanje ravni varovanja pred diskriminacijo, ki ga na področju, urejenem s to direktivo, država članica že zagotavlja.

B. Belgijsko pravo

9. Z Loi du 10 mai 2007 tendant à lutter contre certaines formes de discrimination (zakon z dne 10. maja 2007 o boju proti nekaterim oblikam diskriminacije; v nadaljevanju: splošni zakon o boju proti diskriminaciji)[14] je bila Direktiva 2000/78 prenesena v belgijsko pravo[15]. Ta zakon je namenjen vzpostavitvi splošnega okvira za boj proti diskriminaciji na področju zaposlovanja in dela.[16] Uporablja se za delovna razmerja,[17] med katera spadajo tudi razmerja, ki nastanejo v okviru neplačanega dela, dela, opravljenega na podlagi pogodb o pripravništvu ali vajeništvu oziroma poklicnega vključevanja.[18]

10. V členu 4(4) splošnega zakona o boju proti diskriminaciji so kot merila, varovana pred diskriminacijo, našteti „starost, spolna usmerjenost, osebno stanje, rojstvo, premoženje, versko ali filozofsko prepričanje, politično prepričanje, sindikalno prepričanje, jezik, sedanje ali prihodnje zdravstveno stanje, invalidnost, telesna ali genetska značilnost, socialno poreklo“.

11. Neposredna diskriminacija v skladu s členom 7 splošnega zakona o boju proti diskriminaciji pomeni vsako neposredno razlikovanje na podlagi enega od varovanih meril, razen če je to neposredno razlikovanje objektivno utemeljeno z legitimnim ciljem in so sredstva za uresničevanje tega cilja ustrezna in potrebna. Vendar člen 8(1) tega zakona določa, da je neposredno razlikovanje med drugim na podlagi verskega ali filozofskega prepričanja mogoče utemeljiti le z bistvenimi in odločilnimi poklicnimi zahtevami.

III. Dejansko stanje, postopek in vprašanja za predhodno odločanje

12. LF, tožeča stranka v postopku v glavni stvari, je islamske veroizpovedi in nosi muslimansko naglavno ruto. SCRL, toženo podjetje, se ukvarja predvsem z dajanjem v najem in upravljanjem socialnih stanovanj, namenjenih osebam z omejenim dostopom do zasebnega najemnega trga.

13. LF se je marca 2018 pri podjetju SCRL prijavila za opravljanje šesttedenskega pripravništva v okviru poklicnega usposabljanja na področju pisarniške avtomatizacije. Teden dni pozneje je bila povabljena na razgovor, med katerim ji je bilo postavljeno vprašanje, ali bi privolila v spoštovanje pravila o nevtralnosti, ki se spodbuja v podjetju. V skladu s tem pravilom, določenim v pogojih za zaposlitev v podjetju SCRL, se „[d]elavci […] zavežejo, da bodo spoštovali strogo politiko nevtralnosti, ki vlada v podjetju. Zato ne bodo na noben način, ne z besedami ne z oblačili ali kako drugače izražali svojih verskih, filozofskih ali političnih prepričanj ne glede na to, kakšna so“. LF je v odgovor na to vprašanje navedla, da si zaradi spoštovanja tega pravila ne namerava sneti naglavne rute.

[14] *Moniteur belge* z dne 30. maja 2007, str. 29016.

[15] Člen 2 splošnega zakona o boju proti diskriminaciji.

[16] Člen 3 splošnega zakona o boju proti diskriminaciji.

[17] Člen 5(1)(5) splošnega zakona o boju proti diskriminaciji.

[18] Člen 4(1) splošnega zakona o boju proti diskriminaciji.

14. Ker se v zvezi z njeno prijavo ni zgodilo nič, je LF aprila 2018 znova vložila prijavo za opravljanje pripravništva pri podjetju SCRL in predlagala, da bi nosila drugo vrsto pokrivala. Vendar jo je podjetje SCRL v odgovoru na to sporočilo obvestilo, da ji ne more ponuditi pripravništva, ker v njegovih prostorih ni dovoljeno nošenje nikakršnih pokrival, naj je to čepica, kapa ali naglavna ruta.

15. LF je pri predložitvenem sodišču vložila opustitveno tožbo, s katero je izpodbijala zavrnitev prijave za opravljanje pripravništva, ki po njenem mnenju neposredno ali posredno temelji na verskih prepričanjih in posledično na kršitvi določb splošnega zakona o boju proti diskriminaciji.[19]

16. Predložitveno sodišče meni, da prijava LF za opravljanje pripravništva pri podjetju SCRL pomeni delovno razmerje, ki spada na področje uporabe Direktive 2000/78 in splošnega zakona o boju proti diskriminaciji. Vendar meni, da so v zvezi z razlago pojma neposredne diskriminacije zaradi vere ali prepričanja v smislu člena 2(2)(a) Direktive 2000/78 potrebna dodatna pojasnila Sodišča. Predložitveno sodišče se v enem od postavljenih vprašanj med drugim sprašuje, ali ima pri presoji primerljivosti položajev, ki jo morajo v skladu s sodbo G4S Secure Solutions opraviti nacionalna sodišča in na podlagi katere je mogoče sklepati, da obstaja neposredna diskriminacija, kakršno koli polje proste presoje.

17. Predložitveno sodišče se tudi sprašuje, ali je nameravalo Sodišče v sodbi G4S Secure Solutions združiti verska, filozofska in politična prepričanja v eno samo varovano merilo, zaradi česar ni več nobene potrebe po razlikovanju med temi razlogi za diskriminacijo. To bi namreč pomenilo, da je treba člen 1 Direktive 2000/78 razlagati tako, da sta vera in prepričanje dve plati istega varovanega merila. Po mnenju predložitvenega sodišča je odgovor na to vprašanje ključen, saj bi uvrstitev vere in verskega prepričanja med druga prepričanja (ki niso verska) bistveno vplivala na primerjavo, ki jo je treba opraviti zaradi presoje obstoja neposredne diskriminacije.

18. Nazadnje, predložitveno sodišče meni, da se na podlagi tega vprašanja poraja še eno vprašanje, in sicer, ali je mogoče določbo nacionalne zakonodaje, ki v verskemu, filozofskemu in političnemu prepričanju priznava ločeno varstvo, šteti za ugodnejšo določbo za varovanje načela enakega obravnavanja v smislu člena 8 Direktive 2000/78.

19. V teh okoliščinah je Tribunal du travail francophone de Bruxelles (delovno sodišče za postopke v francoščini v Bruslju, Belgija) prekinilo odločanje in Sodišču v predhodno odločanje predložilo med drugim to vprašanje:

„[…]

2. Če bi bilo treba člen 1 [Direktive Sveta 2000/78] razlagati tako, da so vera in prepričanja dve strani istega varovanega merila, ali bi to nacionalnemu sodišču preprečevalo, da bi na podlagi člena 8 iste direktive in za preprečevanje zmanjšanja ravni varstva pred diskriminacijo še naprej razlagalo pravilo nacionalnega prava, kot je pravilo iz člena 4(4) [splošnega zakona o boju proti diskriminaciji], tako, da so verska, filozofska in politična prepričanja ločena varovana merila?

[…]“

[19] LF je v svojih vlogah pred nacionalnim sodiščem navedla tudi tožbeni razlog, ki se je nanašal na diskriminacijo na podlagi spola. Vendar predložitveno sodišče v predlogu za sprejetje predhodne odločbe navaja, da „[t]ožeča stranka ni podala dejstev, iz katerih bi bilo mogoče domnevati, da obstaja neposredna diskriminacija na podlagi spola“.

20. Predlog za sprejetje predhodne odločbe je bil v sodnem tajništvu Sodišča vložen 27. julija 2020. Pisna stališča so predložile Kraljevina Belgija, Republika Poljska, Evropska komisija in stranki v postopku v glavni stvari.

IV. Analiza

21. V teh sklepnih predlogih bom v skladu z zahtevo Sodišča obravnavala le vprašanje, s katerim predložitveno sodišče v bistvu sprašuje, ali je mogoče določbo nacionalne zakonodaje, kot je člen 4(4) splošnega zakona o boju proti diskriminaciji, šteti za določbo, ugodnejšo za varovanje načela enakega obravnavanja, v smislu člena 8 Direktive 2000/78, in jo razlagati tako, da verska, filozofska in politična prepričanja pomenijo ločene razloge za diskriminacijo.

22. Uvodoma moram navesti, da je Sodišče v sodbi WABE, ki jo je izreklo po vložitvi tega predloga za sprejetje predhodne odločbe, odločilo, da „se za uporabo Direktive 2000/78 izraza ‚vera' in ‚prepričanje' štejeta za dve plati enega in istega razloga za diskriminacijo". Natančneje, Sodišče je navedlo, da „je treba razlog za diskriminacijo na podlagi vere ali prepričanja razlikovati od razloga, ki se nanaša na ‚politično ali drugo mnenje', in torej zajema tako verska prepričanja kot tudi filozofska ali duhovna prepričanja". [20]

23. Pri obravnavi vprašanja, postavljenega v tej zadevi, je treba torej preučiti, ali člen 8 Direktive 2000/78 ne glede na razlago, ki jo je Sodišče podalo v sodbi WABE, državam članicam priznava polje proste presoje, na podlagi katerega lahko sprejmejo nacionalno zakonodajo in jo razlagajo tako, da se vera in verska prepričanja na eni strani ter filozofska ali duhovna prepričanja na drugi strani varujejo kot ločeni razlogi za diskriminacijo.

24. V teh sklepnih predlogih bom obravnavala normativno vsebino člena 8 Direktive 2000/78 in polje proste presoje, ki ga Sodišče priznava državam članicam v zvezi s sprejemanjem določb, ki so ugodnejše za varovanje načela enakega obravnavanja. Nato bom pojasnila razloge, na katerih temelji vprašanje za predhodno odločanje, in stališče, ki ga je Sodišče v sodbah G4S Secure Solutions in WABE zavzelo v zvezi s presojo diskriminacije v okviru notranjega pravila zasebnega podjetja o nevtralnosti. Poleg tega bom preučila, ali bi morale države članice imeti polje proste presoje za varovanje vere in verskega prepričanja kot samostojnega razloga za diskriminacijo. Nazadnje bom preučila, ali je mogoče nacionalno določbo, kot je člen 4(4) splošnega zakona o boju proti diskriminaciji, razlagati kot ugodnejšo določbo, ki z vidika vere in verskega prepričanja zagotavlja višjo raven varstva načela enakega obravnavanja na delovnem mestu.

A. Člen 8 Direktive 2000/78

1. Ugodnejša določba

25. Direktiva 2000/78 je v skladu s členom 1 namenjena opredelitvi splošnega okvira boja proti diskriminaciji zaradi vere ali prepričanja, hendikepiranosti, starosti ali spolne usmerjenosti pri zaposlovanju in delu, zato da bi se v državah članicah uresničevalo načelo enakega obravnavanja.

[20] Sodba WABE (točka 47).

26. V uvodni izjavi 28 Direktive 2000/78 je navedeno, da ta direktiva določa le minimalne zahteve, kar daje državam članicam možnost, da uvedejo ali obdržijo ugodnejše določbe. V tej uvodni izjavi je prav tako navedeno, da izvajanje Direktive 2000/78 ne bi smelo služiti za utemeljevanje morebitnega nazadovanja glede na sedanji položaj v posameznih državah članicah.

27. Besedilo uvodne izjave 28 Direktive 2000/78 je konkretizirano v členu 8 te direktive, naslovljenem „Minimalne zahteve“. Natančneje, člen 8(1) določa, da lahko države članice uvedejo ali ohranijo določbe, ki so za varovanje načela enakega obravnavanja ugodnejše kot določbe navedene direktive. Direktiva 2000/78 torej vsebuje določbo, ki državam članicam omogoča, da sprejmejo predpise, ki določajo višjo raven varstva, kot jo zagotavlja ta direktiva.[21] Člen 8(2) Direktive 2000/78 poleg tega določa, da izvajanje te direktive ne more biti pod nobenimi pogoji podlaga za znižanje ravni varovanja pred diskriminacijo, ki ga na področju, urejenem s to direktivo, država članica že zagotavlja.

28. Sodišče je pred izdajo sodbe WABE večkrat razlagalo člen 8 Direktive 2000/78, vendar le v okviru spoštovanja postopkovnih pravil.[22] Tako je Sodišče na primer v sodbi Bulicke odločilo, da člen 8 Direktive 2000/78 ne nasprotuje nacionalnemu postopkovnemu pravilu, sprejetemu za izvajanje navedene direktive, katerega učinek je sprememba prejšnje ureditve, ki je določala rok za vložitev odškodninskega zahtevka v primeru diskriminacije na podlagi spola.[23] Nedavno je Sodišče v sodbi Associazione Avvocatura per i diritti LGBTI menilo, da člen 8 Direktive 2000/78 ne nasprotuje nacionalni ureditvi, v skladu s katero ima združenje odvetnikov, katerega statutarni cilj je obramba oseb z določeno spolno usmerjenostjo na sodišču, samodejno procesno upravičenje za sprožitev sodnega postopka, katerega namen je uveljavljanje spoštovanja obveznosti, ki izhajajo iz te direktive, in po potrebi pridobitev odškodnine.[24]

29. Nasprotno pa je moralo Sodišče v sodbi WABE z vsebinskega vidika preučiti, ali se lahko nacionalne ustavne določbe, ki varujejo svobodo vere in vesti, štejejo za ugodnejše določbe v smislu člena 8(1) Direktive 2000/78 pri presoji primernosti različnega obravnavanja, ki posredno temelji na veri ali prepričanju, v skladu s členom 2(2)(b)(i) te direktive. Postavljeno vprašanje je bilo v bistvu namenjeno pridobitvi pojasnil glede teže, ki jo je treba v skladu s sodbo G4S Secure Solutions pripisati svobodi vere in vesti v okviru uravnoteženja te svobode z drugimi legitimnimi cilji, na katere se je mogoče sklicevati pri upravičevanju posredne diskriminacije na podlagi vere ali prepričanja.

30. Sodišče je na podlagi pristopa, ki spominja na strukturo razlogovanja v sodbi Melloni[25], menilo, da je iz Direktive 2000/78 razvidno, da zakonodajalec Unije sam ni izvedel potrebne uskladitve med svobodo misli, prepričanja in vere na eni strani ter legitimnimi cilji, na katere se je mogoče sklicevati za upravičitev neenakega obravnavanja, na drugi strani. Po mnenju Sodišča morajo to uskladitev izvesti države članice in njihova sodišča[26] ob upoštevanju posebnih okoliščin vsake države članice[27]. Sodišče je prav tako priznalo, da Direktiva 2000/78 državam članicam

[21] Sklepni predlogi generalne pravobranilke E. Sharpston v zadevi Associazione Avvocatura per i diritti LGBTI (C-507/18, EU:C:2019:922, točka 82).

[22] Glej sklepne predloge generalnega pravobranilca A. Rantosa v združenih zadevah WABE in MH Müller Handel (C-804/18 in C-341/19, EU:C:2021:144, točka 85).

[23] Sodba z dne 8. julija 2010, Bulicke (C-246/09, EU:C:2010:418, točka 47).

[24] Sodba z dne 23. aprila 2020, Associazione Avvocatura per i diritti LGBTI, C-507/18, EU:C:2020:289, točka 65).

[25] Glej sodbo z dne 26. februarja 2013, Melloni (C-399/11, EU:C:2013:107, točka 60).

[26] Sodba WABE (točka 87).

[27] Prav tam (točka 88).

priznava polje proste presoje za potrebno uskladitev različnih zadevnih pravic in interesov, da bi se zagotovilo pravično ravnotežje med njimi,[28] kar na primer omogoča uvedbo strožjih zahtev pri preverjanju upravičenosti različnega obravnavanja, ki posredno temelji na veri ali prepričanju.[29]

2. Delna harmonizacija

31. Vprašanje, postavljeno v zadevi, v kateri je bila izdana sodba WABE, se je nanašalo na uporabo člena 8(1) Direktive 2000/78 v okviru posredne diskriminacije in njene upravičitve v skladu s členom 2(2)(b)(i) te direktive. Zato navedena sodba ne daje odgovora na vprašanje, ki se postavlja v tej zadevi, in sicer, ali je mogoče določbo nacionalne zakonodaje šteti za ugodnejšo določbo za varstvo pred neenakim obravnavanjem v smislu člena 8(1) Direktive 2000/78, če to vpliva na primerjavo, ki jo je treba opraviti pri presoji obstoja neposredne diskriminacije na podlagi člena 2(2)(a) Direktive 2000/78.

32. Odgovor na to vprašanje je odvisen predvsem od stopnje harmonizacije, določene z Direktivo 2000/78, to je od vidika, ki je bil obravnavan tudi v sodbi WABE. V zvezi s tem je Sodišče navedlo, da Direktiva 2000/78 državam članicam pušča polje proste presoje, s čimer se upošteva raznolikost njihovih pristopov glede na to, kakšen pomen dajejo veri in prepričanjem.[30]

33. Na podlagi razlogov, ki jih glede na jasno ugotovitev Sodišča v sodbi WABE[31] ni treba nadalje obravnavati, se torej zdi, da ni sporno, da je bila Direktiva 2000/78, ker so z njo določene minimalne zahteve, sprejeta zgolj zaradi doseganja delne harmonizacije upoštevnih pravil glede enakega obravnavanja na področju zaposlovanja in dela. Ta direktiva zato omogoča, da se na nacionalni ravni sprejemajo različni pristopi, kar zadeva konkurenčne poglede na to, kako ustrezno in legitimno obravnavati vprašanje diskriminacije.[32] Izbire pristopa, ko gre za vprašanje vere in prepričanja, pa so gotovo odvisne od tega, v kolikšni meri se v posameznih državah članicah uveljavlja stopnja enotnosti ali raznolikosti, kot bom pojasnila v nadaljevanju teh sklepnih predlogov.

B. Presoja diskriminacije na podlagi vere ali prepričanja

34. Na vprašanje, ali polje proste presoje, ki ga imajo države članice na podlagi člena 8 Direktive 2000/78, kot ga je priznalo Sodišče, omogoča, da se vera in versko prepričanje v nacionalnem pravu varujeta kot samostojen razlog za diskriminacijo, je treba odgovoriti ob celostnem upoštevanju vpliva takega pristopa na primerjavo, ki jo je treba opraviti v vsaki posamezni zadevi, in na raven varstva, ki izhaja iz take primerjave. V zvezi s tem je treba poudariti, da tako vrsta primerjave, ki se izvede zaradi presoje obstoja diskriminacije, kot tudi referenčni krog oseb, ki se določi za to, kljub svoji navidezni objektivnosti vključujeta daljnosežne vrednostne sodbe v zvezi s stopnjo enakosti, ki jo želimo doseči v družbi.[33]

[28] Prav tam.

[29] Prav tam (točka 89).

[30] Sodba WABE (točka 86).

[31] Glej tudi Sharpston, E., „Shadow Opinion: Headscarves at Work (Cases C-804/18 and C-341/19)“, EU Law Analysis, 23. marec 2021, na voljo na http://eulawanalysis.blogspot.com/2021/03/shadow-opinion-of-former-advocate.html, točke 104 in 272 in naslednje.

[32] Glej v zvezi s tem sodbo z dne 17. decembra 2020, Centraal israëlitisch Consistorie van België in drugi (C-336/19, EU:C:2020:1031, točka 67).

[33] Xenidis, R., „The polysemy of anti-discrimination law: the interpretation architecture of the framework employment directive at the Court of Justice“, *Common Market Law Review*, zvezek 58, 2021, str. 1659.

1. Primerjava med skupinami in primerjava znotraj skupine

35. Da bi razumeli razloge, na katerih temelji vprašanje za predhodno odločanje, je treba najprej opozoriti, da Direktiva 2000/78 določa, da je mogoče obstoj diskriminacije na področju zaposlovanja in dela ugotoviti le, če je različno obravnavanje ali slabši položaj med drugim posledica „vere ali prepričanja“. Taka diskriminacija je v skladu s členom 2(2)(a) Direktive 2000/78 neposredna, če je oseba določene vere ali prepričanja obravnavana manj ugodno kot neka druga v primerljivem položaju. To v bistvu pomeni, da je treba ugotoviti, ali je zadevno različno obravnavanje neločljivo povezano z razlogom vere ali prepričanja.[34] Nasprotno pa je diskriminacija v skladu s členom 2(2)(b) Direktive 2000/78 posredna, če navidezno nevtralno pravilo ali praksa dejansko povzroča posebno neugodnost za osebe, ki pripadajo določeni veri ali prepričanju, v primerjavi z drugimi osebami.[35]

36. Način, na katerega se ta primerjava opravi, ima v obeh primerih odločilno vlogo pri presoji obstoja različnega obravnavanja, saj lahko vpliva na vrsto diskriminacije, ugotovljene v konkretni zadevi. To sploh ne bi bilo pomembno, če se ne bi posamezne utemeljitve, ki jih je mogoče navesti v zvezi z obema vrstama diskriminacije, med seboj močno razlikovale, zaradi česar se razlikuje tudi stopnja nadzora, ki ga je treba opraviti v zvezi s temi utemeljitvami.[36]

37. Menim, da Direktiva 2000/78 v skladu s tradicionalno razlago prepoveduje diskriminacijo med osebami v skupini in osebami zunaj skupine, kar v bistvu pomeni, da se opravi primerjava med posamezniki, ki imajo določeno varovano značilnost (skupina), in tistimi, ki te značilnosti nimajo (zunaj skupine).[37]

38. Iz nedavnih sodb Sodišča pa je razvidna preusmeritev k pristopu, ki se ne osredotoča na diskriminacijo med skupinami, temveč na diskriminacijo znotraj skupine. Natančneje, Sodišče je v sodbi VL[38], ki se je nanašala na diskriminacijo zaradi invalidnosti, izrecno navedlo, da Direktiva 2000/78 ne vsebuje nobenih podrobnih pojasnil glede osebe ali skupine oseb, ki bi lahko bile uporabljene za primerjavo pri presoji morebitnega obstoja take diskriminacije. Sodišče je torej menilo, da prepoved diskriminacije ne sme biti omejena zgolj na različno obravnavanje invalidnih oseb v primerjavi z osebami, ki niso invalidi, ampak bi se morala namesto tega osredotočiti tudi na obstoj različnega obravnavanja med osebami, na katere se te skupne točke nanašajo.

39. Za primerjavo znotraj skupine je treba opraviti presojo obstoja diskriminacije *znotraj* skupine, sestavljene iz posameznikov, ki imajo isto varovano značilnost. Po mnenju Sodišča je taka primerjava namenjena preprečevanju zmanjšanja obsega varstva, ki ga zagotavlja Direktiva 2000/78,[39] s tem, da se osredotoča na odkrivanje relativnih posledic, ki jih nosijo določene osebe,

[34] Glej sodbo WABE (točka 52 in navedena sodna praksa).

[35] Glej tudi sodbo G4S Secure Solutions (točka 34) in sodbo WABE (točka 74).

[36] Za ugotavljanje neposredne diskriminacije zaradi vere ali prepričanja se uporablja izčrpen seznam utemeljitev, ki vključuje javni red, varnost, zdravje ter varstvo pravic in svoboščin (člen 2(5) Direktive 2000/78), bistvene in odločilne zahteve za neki poklic (člen 4(1) Direktive 2000/78), poklicne zahteve, povezane z organizacijami, katerih etika temelji na veri ali prepričanju (člen 4(2) Direktive 2000/78), ter pozitivne in posebne ukrepe (člen 7 Direktive 2000/78). Po drugi strani pa za posredno diskriminacijo v bistvu velja odprt sistem utemeljitev, v skladu s katerim je prepovedana le posredna diskriminacija, ki ni objektivno upravičena z legitimnim ciljem, način uresničevanja tega cilja pa ni primeren in nujen (člen 2(2)(b)(i) Direktive 2000/78).

[37] Sklepni predlogi generalnega pravobranilca G. Pitruzzele v zadevi Szpital Kliniczny im. dra J. Babińskiego Samodzielny Publiczny Zakład Opieki Zdrowotnej Krakowie (C-16/19, EU:C:2020:479, točka 82).

[38] Sodba z dne 26. januarja 2021, Szpital Kliniczny im. dra J. Babińskiego Samodzielny Publiczny Zakład Opieki Zdrowotnej Krakowie (C-16/19, EU:C:2021:64, točke 29, 30 in 35). Glej tudi sodbo z dne 22. januarja 2019, Cresco Investigation (C-193/17, EU:C:2019:43, točka 47).

[39] Prav tam (točka 35).

ki so del skupine oseb z isto varovano značilnostjo, ne pa na iskanje podobnosti in razlik med skupinama, ki ju ta skupna značilnost ne povezuje.[40] S tega vidika se s primerjavo znotraj skupine razširja obseg Direktive 2000/78 zaradi povečanja občutljivosti za manj očitne oblike prikrajšanosti[41] in tudi razširja varstvo načela enakega obravnavanja za manj privilegirane posameznike znotraj določene skupine. V nadaljevanju teh sklepnih predlogov se bom sklicevala na to, kako se je Sodišče v sodbi WABE oprlo na primerjavo znotraj skupine za namene presoje obstoja diskriminacije na podlagi vere ali prepričanja.

2. Opredelitev referenčnega kroga oseb za primerjavo

40. Učinkovitejše varstvo načela enakega obravnavanja, ki izhaja iz primerjave znotraj skupine, pa je ne glede na navedeno močno odvisno od kroga oseb, ki se opredeli zaradi izvedbe te primerjave. Kot v sklepnih predlogih v zadevi Cresco Investigation[42] ugotavlja generalni pravobranilec M. Bobek, lahko določitev – širokega ali ozkega – referenčnega kroga vpliva na opredelitev neposredne oziroma posredne diskriminacije iz Direktive 2000/78 in posledično privede do različnih rezultatov, čeprav se primerjava opravi na podlagi podobnega niza elementov dejanskega stanja.

41. Če se namreč varstvo vere in verskega prepričanja zagotavlja skupaj z varstvom filozofskih in duhovnih prepričanj, to v bistvu pomeni, da se vloga referenčne osebe z vidika primerljivosti zmanjša, saj se razširi krog oseb, ki sestavljajo primerjalno skupino z isto varovano značilnostjo. V okviru notranjega pravila o nevtralnosti na delovnem mestu bi se tako štelo, da delavec, ki trdi, da je bil zaradi vere ali verskega prepričanja diskriminiran, spada v skupino oseb, ki izražajo filozofska ali duhovna prepričanja. Če notranje pravilo o nevtralnosti velja za vse člane te skupine enako, potem obstoja neposredne diskriminacije načeloma ne bo mogoče ugotoviti, ker bo neposredna vzročna zveza med tem pravilom in varovanim merilom manj očitna. Enako bi veljalo tudi za delavce v podjetju, na katere se nanašajo verske zapovedi glede oblačenja.

42. Če pa se vera in versko prepričanje varujeta kot samostojen razlog za diskriminacijo, bo primerjava zajela posameznike, ki so diskriminirani zaradi svoje vere ali verskega prepričanja, ne pa tudi posameznikov, diskriminiranih zaradi filozofskih ali duhovnih prepričanj. Primerjava znotraj skupine – opravljena v zvezi z zadevnim notranjim pravilom o nevtralnosti – bi torej zajemala presojo položaja delavcev, ki upoštevajo verske zapovedi glede oblačenja, glede na položaj delavcev, ki jih te zapovedi ne obvezujejo. Nobenega dvoma ni, da je verjetnost, da bi se neenako obravnavanje, ki je posledica pravila, s katerim se prepoveduje nošenje versko predpisanih oblačil na delovnem mestu, štelo za neločljivo povezano z varovanim merilom, večja, če se to pravilo uporablja za delavce, ki se teh verskih zapovedi glede oblačenja držijo, saj zahtev tega pravila ne bi mogli izpolniti, razen če bi se odrekli spoštovanju zapovedi, ki jih predpisuje njihova vera.

43. Iz navedenega izhaja, da se z razširitvijo kroga oseb, ki se upoštevajo v okviru primerjave znotraj skupine, daje prednost enotnosti znotraj te skupine, saj se zmanjšuje pomen razlikovalnih elementov, ki omogočajo individualizacijo njenih članov, medtem ko se z zmanjšanjem tega kroga oseb daje prednost raznolikosti, saj postanejo razlikovalni elementi, ki jih je treba varovati, bolj očitni.

[40] Xenidis, R., *op. cit.*, str. 1659.

[41] Glej v zvezi s tem sodbo z dne 26. januarja 2021, Szpital Kliniczny im. dra J. Babińskiego Samodzielny Publiczny Zakład Opieki Zdrowotnej Krakowie (C-16/19, EU:C:2021:64, točka 57).

[42] Glej v zvezi s tem sklepne predloge generalnega pravobranilca M. Bobka v zadevi Cresco Investigation (C-193/17, EU:C:2018:614, točki 55 in 62).

44. Menim, da ni nobene potrebe po pojasnjevanju, kako opredelitev skupine za primerjavo dejansko vpliva na ugotovitev glede tega, ali lahko notranje pravilo o nevtralnosti povzroči bodisi neposredno bodisi posredno diskriminacijo v smislu Direktive 2000/78. Opozarjam pa, da se *etos*, na katerem temelji Direktiva 2000/78, ko gre za diskriminacijo na podlagi vere ali verskega prepričanja, kaže različno glede na to, ali se za delavce, na katere se nanašajo verske zapovedi glede oblačenja, šteje, da so zaradi notranjega pravila o nevtralnosti bodisi neposredno bodisi posredno diskriminirani. Medtem ko se ugotavljanje obstoja neposredne diskriminacije opira na pristop, ki načeloma prepoveduje prakse, zaradi katerih so ti delavci diskriminirani, za katerega velja zgolj izčrpen seznam utemeljitev, pa je pri ugotavljanju obstoja posredne diskriminacije mogoče tehtati med nasprotujočimi si pravicami in svoboščinami v okviru različnih utemeljitev, zaradi česar je mogoče glede diskriminacije zavzeti stališče, ki v večji meri temelji zgolj na pravilnosti posledic (konsekvencialističen pogled).

45. Pri tem je treba upoštevati, da je treba pri odločanju o tem, ali notranje pravilo o nevtralnosti za delavce, ki upoštevajo verske zapovedi glede oblačenja, pomeni bodisi neposredno bodisi posredno diskriminacijo, nujno izbrati enega od obeh pristopov. V zvezi s tem je odločilno, ali se teh razlik, ki so posledica vere ali verskega prepričanja, to je zapovedi glede oblačenja, lotimo s spodbujanjem enotnega videza na delovnem mestu, in sicer s splošno prepovedjo teh razlik, določeno v pogojih za zaposlitev v podjetju, ali pa s spodbujanjem raznolikosti, in sicer s prizadevanji, da bi take razlike postale nekaj običajnega.

3. Sodbi v zadevah G4S Secure Solutions in WABE

46. Veliki senat Sodišča je najprej v sodbi G4S Secure Solutions, v nadaljevanju pa tudi v sodbi WABE, zavzel jasno stališče glede tega, kako je treba v okviru uporabe notranjega pravila o nevtralnosti strukturirati presojo diskriminacije zaradi vere ali prepričanja, kadar gre za delavce, na katere se nanašajo verske zapovedi glede oblačenja.

47. Natančneje, Sodišče je odločilo, da notranje pravilo o nevtralnosti, ki prepoveduje nošenje vsakršnega vidnega znaka političnega, filozofskega ali verskega prepričanja na delovnem mestu, ne pomeni neposredne diskriminacije, če se brez razlikovanja nanaša na vsakršen izraz takega prepričanja in se z njim enako obravnavajo vsi delavci v podjetju s tem, da jim je naloženo nevtralno oblačenje.[43] Če so vsi delavci v podjetju, za katere se razume, da tvorijo homogeno skupino, obravnavani enako, potem po mnenju Sodišča ni mogoče šteti, da gre pri uporabi takega pravila za neposredno diskriminacijo, niti kadar gre za delavce, na katere se nanašajo verske zapovedi glede oblačenja.[44]

48. V zvezi s tem je treba opozoriti, prvič, da je Sodišče za to, da je sploh prišlo do zgornje ugotovitve, v sodbi WABE odločilo, da mora presoja diskriminacije zaradi vere ali prepričanja v zadevi, ki se nanaša na notranje pravilo o nevtralnosti, temeljiti na primerjavi znotraj skupine. Sodišče, ki se je sklicevalo na sodbo VL[45], je izrecno navedlo, da besedilo, sobesedilo in namen Direktive 2000/78 ne zahtevajo, da se krog oseb, ki jih je mogoče upoštevati pri izvedbi primerjave, omeji na osebe, ki ne pripadajo neki veri ali določenemu prepričanju.[46] Sodišče je

[43] Glej sodbo G4S Secure Solutions (točka 30) in sodbo WABE (točka 52).

[44] Sodba WABE (točka 55).

[45] Glej med drugim sodbo z dne 26. januarja 2021, Szpital Kliniczny im. dra J. Babińskiego Samodzielny Publiczny Zakład Opieki Zdrowotnej Krakowie (C-16/19, EU:C:2021:64, točke od 29 do 32).

[46] Sodba WABE (točki 49 in 50).

menilo, da mora Direktiva 2000/78 glede na to, da je njen namen opredeliti splošni okvir boja proti diskriminaciji, med drugim diskriminaciji zaradi vere ali prepričanja, vsakomur zagotoviti učinkovito varstvo pred diskriminacijo, ki temelji zlasti na tem razlogu.[47]

49. Drugič, Sodišče je referenčni krog oseb, ki se upoštevajo pri izvedbi primerjave, opredelilo tako, da ne zajema zgolj delavcev, ki izražajo svojo vero ali versko prepričanje, upoštevalo pa je tudi tiste delavce, ki izražajo filozofska ali duhovna prepričanja. Kot je bilo že navedeno, gre za posledico razlage pojmov „vera“ ali „prepričanje“ iz člena 1 Direktive 2000/78, v skladu s katero se za namene te direktive šteje, da se nanašata na obe vrsti prepričanj.[48] Poleg tega je Sodišče v svojem razlogovanju predpostavilo, da lahko „vsaka oseba […] bodisi pripada neki veri bodisi ima neko prepričanje“. To v praksi pomeni, da referenčna skupina za primerjavo vključuje *vse* delavce v podjetju, in posledično privede do ugotovitve, da notranje pravilo o nevtralnosti, če se uporablja na splošno in brez razlikovanja, ne uvaja različnega obravnavanja na podlagi merila, ki je neločljivo povezano z vero ali prepričanjem.[49]

50. Moram priznati, da je Sodišče v sodbi WABE po mojem mnenju to skupino, oblikovano zaradi primerjave, razlagalo tako, da je zmanjšalo pomen sklicevanja na različno obravnavanje delavcev, pri katerih ne gre le za izražanje vere ali verskega prepričanja, ampak za spoštovanje te vere ali verskega prepričanja z nošenjem posebnih oblačil. S tega vidika se zdi, da ta pristop, ne glede na to, kako pogosto se navaja, odstopa od pristopa v sodbi VL[50], v kateri je Sodišče izpostavilo relativno slabši položaj, v katerem se znajdejo nekateri posamezniki znotraj skupine oseb z isto varovano značilnostjo. Delavci, ki upoštevajo verske zapovedi glede oblačenja, so namreč zaradi sodbe WABE postavljeni pred dilemo v dobesednem pomenu tega izraza,[51] saj se morajo odločiti, ali bodo obdržali delo v podjetju ali pa bodo spoštovali zapovedi, ki jih predpisuje njihova vera. Ta opredeljen krog je tudi podlaga za trditev Sodišča, da uporaba notranjega pravila o nevtralnosti povzroči zgolj „*posebno nevšečnost*“ za delavce, ki jih zavezujejo verske zapovedi glede oblačenja.[52]

51. Ne glede na navedeno pa sodbi G4S Secure Solutions in WABE kažeta, da je Sodišče v zvezi s presojo obstoja diskriminacije zaradi vere ali prepričanja, ki jo je treba opraviti pri obravnavi notranjega pravila o nevtralnosti, zavzelo odločen pristop. Ta pristop izključuje obstoj neposredne diskriminacije, tudi kadar gre za delavce, ki jim vera ali versko prepričanje zapoveduje nošenje določenih oblačil. Obstoj neposredne diskriminacije je mogoče ugotoviti le, če notranje pravilo o nevtralnosti izrecno prepoveduje nošenje velikih vpadljivih znakov verskega prepričanja.[53] Kljub temu pa Sodišče dopušča možnost, da nacionalna sodišča presodijo, ali se uporaba notranjega pravila o nevtralnosti razume kot posredna diskriminacija, ki jo je mogoče objektivno upravičiti, če so osebe določene vere ali prepričanja zaradi tega pravila v slabšem položaju.[54] V tem okviru je ravnotežje med svobodo gospodarske pobude, ki je priznana v členu 16 Listine Evropske unije o temeljnih pravicah (v nadaljevanju: Listina),[55] na eni strani ter pravico do svobode misli, vesti in vere, zagotovljene s členom 10 Listine,[56] na drugi strani še posebej pomembno.

47 Prav tam (točka 51).

48 Prav tam (točka 47).

49 Prav tam (točka 52).

50 Sodba z dne 26. januarja 2021, Szpital Kliniczny im. dra J. Babińskiego Samodzielny Publiczny Zakład Opieki Zdrowotnej Krakowie (C-16/19, EU:C:2021:64).

51 Položaj, v katerem se mora posameznik odločiti med dvema neugodnima možnostma.

52 Sodba WABE (točka 53). Moj poudarek. Poudariti moram, da veliki senat Sodišča v sodbi uporablja natanko to besedno zvezo.

53 Sodba WABE (točka 73).

54 Glej sodbo G4S Secure Solutions (točka 34) in sodbo WABE (točka 59).

55 Glej sodbo G4S Secure Solutions (točka 38).

56 Sodba WABE (točka 84). Sodišče v tej sodbi napotuje tudi na pravico staršev, kot je priznana v členu 14(3) Listine, da svojim otrokom zagotovijo vzgojo in izobraževanje v skladu s svojimi verskimi, svetovnonazorskimi in pedagoškimi prepričanji.

C. Polje proste presoje za varovanje vere in verskega prepričanja kot samostojnega razloga

1. Neobstoj pojmovne enakosti

52. Da bi lahko ugotovili, ali polje proste presoje, ki ga imajo države članice v skladu s členom 8 Direktive 2000/78 in kot jim ga priznava Sodišče, omogoča, da se v okviru nacionalnega prava zagotovi samostojno varstvo vere in verskega prepričanja, je treba že na samem začetku poudariti, da edina razlaga, ki govori v prid temu, da je treba vero in versko prepričanje na eni strani ter filozofska in duhovna prepričanja na drugi strani šteti za dve plati enega in istega razloga za diskriminacijo, izhaja iz točke 47 sodbe WABE.

53. Ta razlaga v skladu z razlogovanjem Sodišča izhaja iz besedila člena 1 Direktive 2000/78, v katerem sta „vera ali prepričanje“ navedena skupaj, ločena le z veznikom „ali“, enako kot v členu 19 PDEU, v skladu s katerim lahko zakonodajalec Unije sprejme ustrezne ukrepe za boj proti diskriminaciji, med drugim na podlagi „vere ali prepričanja“, in v členu 21 Listine, v katerem sta med različnimi razlogi za diskriminacijo navedena „vera ali prepričanje“.

54. Sicer je jasno, da Sodišče ni ugotovilo enakosti pojmov vere in verskega prepričanja na eni strani ter filozofskih in duhovnih prepričanj na drugi strani, kar bi državam članicam s pojmovnega vidika lahko onemogočilo, da bi za vsakega od teh elementov predvidele samostojno in ločeno varstvo. Ravno nasprotno, zdi se, da iz sodbe WABE izhaja, da se države članice lahko odločijo, da bodo v okviru nacionalne zakonodaje, sprejete zaradi prenosa Direktive 2000/78, zagotovile samostojno varstvo, in sicer tako, da na seznamu razlogov za diskriminacijo uporabijo izraze, kot so, če sledimo razlogovanju Sodišča, „vera in versko prepričanje ter filozofska prepričanja“.

2. Legitimno odločanje držav članic

55. Dalje, če je treba v skladu s sodbo WABE šteti, da člen 8 Direktive 2000/78 državam članicam priznava polje proste presoje zaradi pomena, ki ga te v svojih ureditvah pripisujejo veri in prepričanjem, mora biti to polje nujno zasnovano tako, da zajema vsak element presoje obstoja diskriminacije, ki lahko vpliva na ta pomen, pa tudi na vlogo in pomen vere in verskega prepričanja v zadevni državi članici. Glede na to, da lahko odločitev, da se vera in versko prepričanje varujeta kot samostojen razlog za diskriminacijo, kot je bilo že navedeno, vpliva na ugotovitev obstoja neposredne ali posredne diskriminacije v konkretni zadevi in posledično na raven varstva, ki ga posamezna država članica zagotavlja temu razlogu, menim, da vsaka nacionalna določba, s katero se zagotavlja samostojno varstvo, spada na področje uporabe člena 8 Direktive 2000/78.

56. V zvezi s tem je treba razumeti, da če bi bilo polje proste presoje, ki ga zagotavlja člen 8 Direktive 2000/78, omejeno le na fazo upravičevanja posredne diskriminacije, kot je Sodišče že priznalo v sodbi WABE, medtem ko se v zvezi z drugimi elementi, ki bi lahko vplivali na opredelitev referenčnega kroga oseb, ki se upoštevajo pri izvedbi primerjave, ne bi uporabljalo, bi se lahko zgodilo, da države članice ne bi mogle odločati o občutljivih in legitimnih vidikih, povezanih z vero in verskim prepričanjem, ki na koncu določajo stopnjo enotnosti ali raznolikosti, ki jo morda želijo uvesti – ali ohraniti – v družbi. Menim, da Direktiva 2000/78 z določitvijo „minimalnih zahtev“, ki veljajo za upoštevna pravila o enakem obravnavanju na področju zaposlovanja in dela, ni bila sprejeta zato, da bi se državam članicam preprečilo sprejemanje takih odločitev.

a) Etos*, na katerem temelji prepoved diskriminacije zaradi vere in verskega prepričanja*

57. V teh sklepnih predlogih sem pojasnila, kako lahko samostojno varstvo vere in verskega prepričanja dejansko privede do tega, da se notranje pravilo o nevtralnosti v okviru primerjave oseb znotraj skupine šteje za neločljivo povezano s tem varovanim merilom, če velja za delavce, na katere se nanašajo verske zapovedi glede oblačenja.[57] V zvezi s tem pravilom bi se torej verjetno lahko štelo, da povzroča neenako obravnavanje teh delavcev, ki je prepovedano, ker gre za neposredno diskriminacijo, saj bi lahko zahtevam tega pravila zadostili le, če bi se odrekli spoštovanju predpisanih verskih zapovedi.

58. Prav tako sem poudarila, da se v zvezi z neposredno diskriminacijo, če se malce odmaknemo od tehnično-pravnih vidikov, ki izhajajo iz same ugotovitve obstoja neposredne oziroma posredne diskriminacije, povezane z notranjim pravilom o nevtralnosti, uporablja pristop, ki načeloma prepoveduje neenako obravnavanje, za katerega velja le izčrpen seznam utemeljitev, ki vključuje na primer javno varnost in preprečevanje kaznivih dejanj, poklicne zahteve in pozitivne ukrepe. Za posredno diskriminacijo pa se po drugi strani uporablja pristop, ki v večji meri temelji na pravilnosti posledic diskriminacije, saj omogoča, da se tako ravnanje upraviči s tehtanjem med nasprotujočimi si pravicami in svoboščinami, in sicer med pravico do gospodarske pobude ter svobodo vere, vesti in misli. V nekaterih primerih bo torej pravica do gospodarske pobude prevladala nad svobodo vere, vesti in misli.

59. V zvezi s tem moram sedaj dodati, da ugotovitev, da notranje pravilo o nevtralnosti povzroča neposredno oziroma posredno diskriminacijo, ravno tako temelji na nasprotujočih si stališčih glede tega, kako obravnavati omejevanje pravic, do katerega v družbi prihaja zaradi razlik, povezanih z vero ali verskim prepričanjem. Neposreden pristop proti diskriminaciji v bistvu temelji na predpostavki, da bodo razlike na delovnem mestu postale nekaj običajnega, če bo omejevanje pravic deležno strožje obravnave. S tem se odmika od stališča, da je razlike, ki izhajajo iz vere in verskega prepričanja, bolje obravnavati s spodbujanjem strpnosti in spoštovanja, kar posledično privede do sprejemanja večje stopnje raznolikosti. Po drugi strani pa posredna diskriminacija predpostavlja, da je treba določeno raven omejevanja pravic javnosti do verskih razlik dopustiti,[58] če se dokaže, da bi podjetje v nasprotnem primeru lahko utrpelo hude, ekonomsko neugodne posledice.[59] V tem okviru torej velja, da je razlike, ki izhajajo iz vere in verskega prepričanja, na delovnem mestu bolje obravnavati s spodbujanjem enotnosti, in sicer z uveljavljanjem splošne prepovedi, ki izhaja iz notranjega pravila o nevtralnosti.

60. V teh sklepnih predlogih ne nameravam razpravljati o tem, kateri način je najprimernejši – na kar sem opozorila že v točki 44 teh sklepnih predlogov – za izražanje *etosa*, na katerem temelji zakonodaja o prepovedi diskriminacije zaradi vere ali verskega prepričanja. Vendar iz zgornjih preudarkov izhaja, da varovanje vere in verskega prepričanja kot samostojnega razloga za diskriminacijo vpliva na pomen, ki ga imata vera in versko prepričanje v državah članicah, zlasti v smislu enotnosti ali raznolikosti. Po mojem mnenju se mora torej člen 8 Direktive 2000/78 razlagati tako, da državam članicam omogoča, da sprejmejo takšno samostojno varstvo kot sredstvo, da se legitimno odločijo, prvič, ali bodo zagotovile, da se delavci, na katere se nanašajo verske zapovedi glede oblačenja, načeloma ne bodo znašli v položaju, v katerem bi morali izbirati med upoštevanjem zapovedi, ki jih predpisuje njihova vera, in ohranitvijo zaposlitve. Drugič,

[57] Glej točko 42 teh sklepnih predlogov.

[58] Glej v zvezi s tem sodbo WABE (točka 65). Predpostavka, da je treba določeno stopnjo omejevanja pravic zlasti zaradi pričakovanj strank dopustiti, je očitno prepoznalo celo Sodišče, ko je navedlo možnost, da se delavki, ki nosi naglavno ruto, predpiše opravljanje delovnih nalog, pri katerih ne bo imela neposrednega stika s strankami. Glej sodbo G4S Secure Solutions (točka 42) in sodbo WABE (točka 69).

[59] Sodba WABE (točka 67).

države članice morajo biti prav tako še naprej pristojne za opredelitev načina, na katerega nameravajo preprečiti, da bi zaradi razlik, ki izhajajo iz vere ali verskega prepričanja, prišlo do omejevanja pravic na delovnem mestu.

b) Vera in verska prepričanja kot „nerazdružljiva lastnost“ oseb

61. Države članice pa bi morale imeti možnost, da se izrečejo še o enem legitimnem elementu, ki je tesno povezan s pravkar obravnavanim vidikom, to je z vprašanjem, ali je mogoče šteti, da vera in versko prepričanje pomenita „nerazdružljivo lastnost“ oseb.

62. Ni namreč mogoče izključiti, da lahko glede vere in zapovedi, ki jih ta predpisuje, v nekaterih državah članicah velja domneva, da so tako tesno povezane z osebo, da jih je treba varovati kot nerazdružljivo lastnost njenega bitja. V tem okviru bi bilo mogoče trditi, da bi se bilo z varstvom delavca, ki se mora v skladu z notranjim pravilom o nevtralnosti odreči spoštovanju zapovedi glede nošenja oblačil, ki jih predpisuje njegova vera, če želi obdržati zaposlitev, veliko bolje ukvarjati na podlagi pristopa, v okviru katerega bi se štelo, da je tako pravilo neločljivo povezano z razlogom vere, če se ta obravnava samostojno, in da nastali položaj zato pomeni neenako obravnavanje, ki je prepovedano, ker gre za neposredno diskriminacijo. V zvezi s tem je treba opozoriti na dejstvo, da v skladu s sodno prakso Sodišča sama vsebina verskih zapovedi, vključno z obveznostmi glede oblačenja in njihove obvezne narave, temelji na presoji, ki jo morajo izvesti le nacionalna sodišča.[60]

63. Naj poudarim, da je Sodišče v zvezi z Direktivo 2000/78 možnost takega neposrednega varstva pred diskriminacijo že priznalo v zadevah, v katerih se zadevna oseba ni mogla odpovedati nerazdružljivi lastnosti svojega bitja, kot je starost[61] ali spolna usmerjenost[62]. Tako je Sodišče v sodbi Hay odločilo, da različno obravnavanje na podlagi zakonskega stanu zaposlenih, čeprav ne izrecno na podlagi njihove spolne usmerjenosti, še vedno pomeni neposredno diskriminacijo, ker so lahko v državi članici, na katero se je nanašala ta zadeva, zakonsko zvezo sklenile le osebe različnega spola, istospolno usmerjeni zaposleni pa tako niso mogli izpolniti nujnega pogoja za pridobitev zahtevane ugodnosti.[63]

64. Glede na to, da bi bila vera in versko prepričanje lahko obravnavana kot nerazdružljiva lastnost človekovega bitja, menim, da je za države članice legitimno, da v skladu s členom 8 Direktive 2000/78 spodbujajo uporabo pristopa, podobnega tistemu, ki ga je Sodišče potrdilo v sodbi Hay in ki delavcem, na katere se nanašajo verske zapovedi glede oblačenja, zagotavlja neposredno varstvo prek zaščite vere in verskih prepričanj kot samostojnega razloga diskriminacije. Čeprav je bila v sodbi WABE v okviru razlage „minimalnih zahtev“, ki jih določa Direktiva 2000/78 (zlasti v členih 1 in 2(2) te direktive), podana drugačna ugotovitev, Sodišču predlagam, naj upošteva, da gre za vidik, ki ga je mogoče obravnavati z različnih in zelo občutljivih zornih kotov, ki so nenazadnje odvisni od konkretnega pomena, ki ga imata vera in versko prepričanje za posameznike v različnih državah članicah. Menim namreč, da ni nobenega elementa, ki bi govoril v prid stališču, da je zakonodajalec Unije s sprejetjem Direktive 2000/78 in zlasti člena 8 te direktive želel preprečiti, da bi države članice o tem vidiku sploh odločale.

[60] Prav tam, točka 46.

[61] Glej na primer sodbo z dne 12. oktobra 2010, Ingeniørforeningen i Danmark (C-499/08, EU:C:2010:600, točka 49).

[62] Glej v zvezi s tem sodbo z dne 1. aprila 2008, Maruko (C-267/06, EU:C:2008:179, točka 73), in z dne 10. maja 2011, Römer (C-147/08, EU:C:2011:286, točka 52). Glej tudi podoben pristop v sodbi z dne 10. julija 2008, Feryn (C-54/07, EU:C:2008:397, točka 28), v zvezi s prepovedjo rasne diskriminacije na podlagi Direktive Sveta 2000/43/ES z dne 29. junija 2000 o izvajanju načela enakega obravnavanja oseb ne glede na raso ali narodnost (UL, posebna izdaja v slovenščini, poglavje 20, zvezek 1, str. 23).

[63] Sodba z dne 12. decembra 2013, Hay (C-267/12, EU:C:2013:823, točka 44).

c) Razlaga besedne zveze „posebna nevšečnost“

65. Nazadnje, tudi v zvezi z zgornjo ugotovitvijo je treba navesti, da morajo države članice še naprej imeti možnost, da odstopajo od razlage, v skladu s katero se delavci, na katere se nanašajo verske zapovedi glede oblačenja, srečujejo, če uporabim izrecno besedilo iz sodbe WABE, s „posebno nevšečnostjo“, ko se zanje uporablja notranje pravilo o nevtralnosti. S tako oceno bremena, ki ga nalaga notranje pravilo o nevtralnosti, se namreč nekatere države članice v nekaterih primerih ne bi strinjale, ampak bi lahko to pravilo razumele kot oviro za dostop delavcev do trga dela in posledično kot način za dodatno izključevanje delavcev, ki morajo take zapovedi spoštovati. V zvezi s tem naj poudarim, da so zaposlovanje, delo in poklicno usposabljanje, na katere se nanaša Direktiva 2000/78, izhodišča za zahteve, ki presegajo polje materialne prikrajšanosti in zajemajo očitke, ki se nanašajo na udeležbo v družbenem življenju ter na priznavanje raznolikosti in drugačnosti. [64]

66. Na primer, če delodajalci notranja pravila o nevtralnosti uvedejo kot del splošne politike, se lahko zgodi, da muslimanke dejansko ne bodo izkusile zgolj „posebne nevšečnosti“, ampak bodo tudi v bistveno slabšem položaju, kar zadeva njihovo možnost zaposlitve. To pa lahko vodi v izključenost s trga dela, ki predstavlja vir osebnega razvoja in vključevanja v družbo, kar v nadaljevanju privede do diskriminacije, ki ni zgolj posledica vere, ampak tudi spola. [65] Čeprav morajo do ugotovitev, ki so potrebne, da bi se razjasnilo, ali dejansko stanje potrjuje obstoj obravnavanih vprašanj, [66] priti nacionalna sodišča, pa je treba po mojem mnenju poudariti, da je dvojna diskriminacija dejansko mogoča in da se je lahko države članice upravičeno lotijo s povečanjem ravni varstva, ki ga zagotavljajo veri in verskemu prepričanju kot samostojnima razlogoma za diskriminacijo na podlagi člena 8 Direktive 2000/78.

3. Samostojno varstvo vere in verskih prepričanj kot ugodnejša določba

67. Glede na navedeno ugotavljam, da je treba nacionalno zakonodajo šteti za ugodnejšo določbo z vidika varovanja načela enakega obravnavanja v smislu člena 8 Direktive 2000/78, če se ta ne nanaša zgolj na analizo morebitne utemeljitve, ki je podlaga za posredno diskriminacijo, ampak tudi na presojo obstoja diskriminacije in posledično na ugotovitev obstoja neposredne oziroma posredne diskriminacije v konkretni zadevi. To velja tudi za nacionalno zakonodajo, sprejeto zaradi prenosa Direktive 2000/78, ki določa samostojno varstvo vere in verskega prepričanja kot razloga za diskriminacijo. Tak pristop ne ogroža temeljev Direktive 2000/78, ki jo je treba razumeti, kot je priznalo Sodišče, kakor instrument, na podlagi katerega lahko države članice sprejemajo legitimne odločitve glede pomena, ki ga v svojih ureditvah pripisujejo veri in verskemu prepričanju. Poleg tega ne spodkopava niti ugotovitev, podanih v sodbah G4S Secure Solutions in WABE, niti načela primarnosti prava Unije, saj se navedeni sodbi nanašata na razlago člena 1 in člena 2(2) Direktive 2000/78 – ki določata minimalne zahteve za boj proti diskriminaciji pri zaposlovanju in delu – in zato ne izključujeta možnosti, da se na podlagi člena 8 te direktive zagotovi višja raven varstva pred neenakim obravnavanjem.

[64] Xenidis, R., *op. cit.*, str. 1653.

[65] Glej v zvezi s tem Sharpston, E., *op. cit.*, točka 269.

[66] V zvezi s postopkom v glavni stvari glej opombo 19 teh sklepnih predlogov.

D. Splošni zakon o boju proti diskriminaciji

68. Glede na razlogovanje, ki sem ga predstavila zgoraj, je treba člen 8 Direktive 2000/78 razlagati tako, da državam članicam dovoljuje, da to direktivo prenesejo tako, da vero in versko prepričanje varujejo kot samostojen razlog za diskriminacijo. Na tej točki moram dodati, da lahko to velja le, če nacionalni zakonodajalec tako razlikovanje predvidi ob sprejetju – ali naknadni spremembi – zakonodaje o prenosu Direktive 2000/78 v pravo države članice.

69. V obravnavani zadevi je treba torej preveriti, ali je bila Direktiva 2000/78 v belgijsko pravo prenesena tako, da sta vera in versko prepričanje opredeljena kot samostojen razlog, ki je ločen od filozofskih in duhovnih prepričanj.

70. V zvezi s tem je treba spomniti, da je bila Direktiva 2000/78 v belgijsko pravo prenesena s splošnim zakonom o boju proti diskriminaciji. Ta je namenjen vzpostavitvi splošnega okvira za boj proti diskriminaciji na področju zaposlovanja in dela.[67]

71. V členu 4(4) splošnega zakona o boju proti diskriminaciji[68] so našteta varovana merila, ki omenjajo starost, spolno usmerjenost, osebno stanje, rojstvo, premoženjsko stanje, versko ali filozofsko prepričanje, politično prepričanje, sindikalno prepričanje, jezik, sedanje ali prihodnje zdravstveno stanje, invalidnost, telesne oziroma genetske značilnosti ali socialno poreklo.

72. Po eni strani ugotavljam, da člen 4(4) splošnega zakona o boju proti diskriminaciji vsebuje besedilo, ki je skoraj enako besedilu člena 1 Direktive 2000/78 v delu, v katerem versko in filozofsko prepričanje opredeljuje kot razlog za diskriminacijo. Obe vrsti prepričanj sta na seznamu varovanih meril navedeni skupaj in ločeni le z veznikom „ali“. V členu 8 splošnega zakona o boju proti diskriminaciji je uporabljeno enako besedilo, ki določa, da je neposredno razlikovanje med drugim na podlagi „verskega ali filozofskega prepričanja“ mogoče utemeljiti le z bistvenimi in odločilnimi poklicnimi zahtevami.

73. Po drugi strani pa je na podlagi pregleda splošnega zakona o boju proti diskriminaciji mogoče ugotoviti, da belgijski zakonodajalec razlikuje med političnim prepričanjem in sindikalnim prepričanjem,[69] ki ju na seznamu iz člena 4(4) splošnega zakona o boju proti diskriminaciji obravnava kot ločena razloga za diskriminacijo. S tega vidika je jasno, da se je belgijski zakonodajalec sicer odločil, da bo politično in sindikalno prepričanje obravnaval ločeno od ostalih vrst prepričanj, vendar je očitno, da takega razlikovanja ni predvidel tudi za versko in filozofsko prepričanje.

74. Zato ni mogoče na podlagi informacij, navedenih v predložitveni odločbi, preprosto ugotoviti, da je belgijski zakonodajalec ta zakon v nasprotju s členom 1 Direktive 2000/78, kakor ga razlaga Sodišča v sodbi WABE, zasnoval tako, da vera in versko prepričanje na eni strani ter filozofska prepričanja na drugi strani pomenijo ločena razloga za diskriminacijo. Ravno nasprotno, v okviru splošnega zakona o boju proti diskriminaciji se zdi, da gre pri obeh vrstah prepričanj, glede na razlogovanje v sodbi WABE, za dve plati enega in istega razloga za diskriminacijo.

75. Iz prejšnjih ugotovitev izhaja, da glede na to, da se ne razlikuje med verskim in filozofskim prepričanjem, določbe, ki se na seznamu razlogov za diskriminacijo nacionalne zakonodaje, s katero se prenaša Direktiva 2000/78, nanaša na „versko ali filozofsko prepričanje“, ni mogoče

[67] Glej v zvezi s tem člen 5 splošnega zakona o boju proti diskriminaciji.

[68] Glej tudi člen 3 splošnega zakona o boju proti diskriminaciji.

[69] *Moniteur belge* z dne 31. decembra 2009, str. 82925.

razlagati tako, da gre pri teh prepričanjih za ločeni varovani merili. Vsaka drugačna ugotovitev bi bila v nasprotju z odločitvijo Sodišča v sodbi WABE[70], v kateri je, kot je bilo že navedeno, Sodišče podalo razlago teh istih izrazov, kot izhajajo iz člena 1 Direktive 2000/78. Iz istega razloga tudi ni mogoče šteti, da člen 8 Direktive 2000/78 zagotavlja zadostno podlago, da bi se ta nacionalna določba štela za ugodnejšo določbo za varovanje načela enakega obravnavanja. Ta člen tako nacionalnemu sodišču ne dopušča, da ga razlaga tako, kot da versko in filozofsko prepričanje pomenita ločena razloga za diskriminacijo na podlagi nacionalnega prava.

V. Predlog

76. Glede na zgornjo analizo Sodišču predlagam, naj na vprašanje za predhodno odločanje, ki ga je postavilo Tribunal du travail francophone de Bruxelles (delovno sodišče za postopke v francoščini v Bruslju, Belgija), odgovori:

Člen 8 Direktive Sveta 2000/78/ES z dne 27. novembra 2000 o splošnih okvirih enakega obravnavanja pri zaposlovanju in delu je treba razlagati tako, da državam članicam dovoljuje, da to direktivo prenesejo tako, da vero in versko prepričanje varujejo kot samostojen razlog za diskriminacijo.

Vendar, člen 8 Direktive 2000/78 nasprotuje razlagi določbe, ki se na seznamu razlogov za diskriminacijo nacionalne zakonodaje, s katero se prenaša ta direktiva, nanaša na „versko ali filozofsko prepričanje“, kot ugodnejše določbe za varovanje načela enakega obravnavanja, ki med drugim pomeni, da sta versko in filozofsko prepričanje ločena razloga za varstvo.

[70] Sodba WABE (točka 47).